

هنر قلمکار

• علی گلشن • تصویرگر: سام سلماسی

در خانه‌ی بسیاری از ما ایرانیان یک یا چند صنایع دستی وجود دارد. اگر چشم بچرخانیم می‌توانیم آن‌ها را در گوشه و کنار خانه‌مان پیدا کنیم. به عنوان مثال بیاید دنبال «پارچه قلمکار» بگردیم. ممکن است پرده‌ی خانه، رومیزی یا حداقل یک بقچه با پارچه قلمکار در خانه‌ی هر یک از ما باشد. هنر قلمکاری سابقه‌ی چند صد ساله در ایران دارد. اما قلمکار یعنی چه؟

در روزگاران قدیم هنرمندان ایرانی با قلم روی پارچه نقاشی می‌کردند (درست حدس زدی به همین دلیل به این پارچه‌های نقاشی شده، می‌گفتند قلمکار!) آن‌ها صحنه‌های زیبایی از داستان‌های معروف یا شخصیت‌های مشهور را روی پارچه‌های دستباف می‌کشیدند. این نوع پارچه‌ها در سراسر ایران طرفداران و خریداران بسیاری داشتند. هنر قلمکار در زمان صفویه به اوج زیبایی و کیفیت خود رسید و یکی از فاخرترین هنرهای تزئینی در ایران به شمار می‌رفت. اما از آنجایی که نقاشی روی پارچه بسیار وقت‌گیر بود و هر هنرمند می‌توانست تعداد کمی کار تولید کند، کم‌کم روش جدیدی جایگزین نقاشی روی پارچه شد. در این روش جدید هنرمندان از مهر یا قالب‌های چوبی برای زدن نقش روی پارچه استفاده می‌کردند. با این روش تولید پارچه‌های نقش‌دار، سریع‌تر و بیش‌تر شد و به دنبال آن، هنر قلمکار از بین رفت و صنعت قلمکار جای آن را گرفت. برخی از شهرها از جمله اصفهان، رشت، کاشان، بروجرد، سمنان و یزد در تولید پارچه‌های قلمکار شهرت بسیاری داشتند. پارچه‌های قلمکار استفاده‌های مختلفی داشت. لباس‌های گران‌قیمت، خیمه و چادر، پرده و پوشاندن دیوار، رومیزی و بقچه‌های خاص، تزئین فضا در جشن‌ها و مراسم‌های مختلف و حتی جانماز استفاده می‌شد.

وقتی یک پارچه‌ی قلمکار را نگاه می‌کنیم، انگار که نقش‌هایش برایمان قصه می‌گویند. قصه‌ی شکارها، نبردها، جشن‌ها، شادی‌ها و یا چهره‌ی بزرگان و شخصیت‌های تاریخی. با هر کدام از پرده‌های قلمکار می‌توان داستانی گفت و در ماجراهایش غرق شد.

قلمکار اصفهان

امروزه اصفهان تنها مرکز تولید پارچه‌های قلمکار در ایران است. تهیه‌ی پارچه‌ی قلمکار مراحل مختلفی دارد و در هر کارگاه استادها و هنرمندان هر کدام قسمتی از تولید پارچه را بر عهده دارند.

پنج مرحله‌ی هنر قلمکار

مرحله‌ی اول ساخت مهر یا قالب چوبی است. قالب‌ها از چوب درخت گلایبی ساخته می‌شوند که بافتی نرم دارد و به آسانی می‌توان نقش دلخواه را روی آن کنده کاری کرد.

مرحله‌ی دوم ساخت رنگ است. استاد رنگ‌ساز رنگ‌ها را از گیاهان و املاح معدنی می‌سازد. امروزه کمتر از رنگ‌های گیاهی استفاده می‌شود و بیش‌تر رنگ‌های شیمیایی کاربرد دارند.

مرحله‌ی سوم آماده کردن پارچه است. پارچه‌های پنبه‌ای ابتدا در آب شسته می‌شوند، (قلمکارهای اصفهان پارچه‌ها را در آب زاینده‌رود می‌شستند) سپس آن‌ها را محکم به سنگ می‌کوبند تا مواد زائد آن خارج شود. پس از آن پارچه‌ها را در آفتاب خشک می‌کنند.

مرحله‌ی چهارم مرحله‌ی چاپ زدن روی پارچه است. برای این کار سطح هر قالب چوبی را با یک رنگ می‌پوشانند و هر کدام را به نوبت و با دقت روی پارچه می‌گذارند و سپس با یک ضربه‌ی محکم به قالب نقش، روی پارچه چاپ می‌شود. استاد قلمکار معمولاً دور مچ دست خود را با پارچه می‌پوشاند که در زمان کار، دستش درد نگیرد. برای چاپ، ابتدا رنگ مشکی بعد قرمز، آبی و زرد روی پارچه چاپ می‌شوند.

مرحله‌ی آخر، ثابت کردن رنگ روی پارچه است. برای این کار پارچه‌ها را در ظرف‌های بزرگ آب جوش می‌ریزند تا چند ساعت بجوشند. رنگ‌ها در اثر حرارت و موادی که به آن اضافه می‌شود، پخته و ثابت می‌شوند. پس از آن پارچه شسته و خشک می‌شود. سرانجام پارچه‌ی قلمکار آماده است و برای فروش به بازار فرستاده می‌شود.